

HELGA KRESS

Viðtökur femínískra bókmenntarannsókna

Einkenni og orðræða

*Fyrirlestur á vegum Rannsóknastofu í kvennafræðum
við Háskóla Íslands, Odda, 8. febrúar 2001¹*

Konur hafa í allar þessar aldir þjónað eins og speglar sem eru gæddir þeim töfrandi og unaðslegu eiginleikum að geta stækkað mynd karlmansins um helming [...]. Með þessu er að nokkru hægt að útskýra hve nauðsynlegar konur eru oft körlum. Og það útskýrir hve bágþeir eiga með að þola gagnrýni þeirra, hve vonlaust það er fyrir þær að segja þeim að þessi bók sé vond, þessi mynd léleg, eða hvað sem vera kann, án þess að valda miklu meiri sárindum og vekja miklu meiri reiði en karlmaður myndi gera með sömu gagnrýni. Því byrji hún að segja sannleikann skreppur karlmaðurinn í speglinum saman.

Virginia Woolf, *Sérberbergi*

„Saga andstöðunnar gegn kvennabaráttunni er ef til vill merkilegri en saga kvennabaráttunnar sjálfar,“ segir breski rithöfundurinn Virginia Woolf í fyrirlestri sem hún hélt í október árið 1928 við kvennaháskólana Girton og

¹ Fyrirlesturinn birtist hér að mestu óbreyttur að öðru leyti en því að athugasemdum og heimildum hefur verið bætt við neðanmáls.

Newnham í Cambridge og fjallaði um konur og bókmenntir.² Með þessi orð að leiðarljósi ætla ég hér á eftir að ræða um andstöðu karllægrar bókmenntastofnunar við femínískar bókmenntarannsóknir við upphaf þeirra hér á landi, í hvaða myndum hún birtist og helstu einkenni á orðræðu hennar. Ég mun einskorða mig við rúmlega tíu ára tímabil, þ.e. (kvenna)áratuginn 1974-1985, og athuga viðtökurnar eins og þeirra sér stað í skáldverkum, tímaritum og blöðum. Efnid er viðamikid og mun ég því stikla á stóru. Þar sem umræðan beindist mjög að mér og rannsóknum mínum, verð ég að tala um sjálfa mig, og er það sem hér segir því að nokkru leyti brot af sjálfsævisögu.

I

Í stórum dráttum má segja að einkenni á viðtökum bókmenntastofnunarinnar á femínískum bókmenntarannsóknum hafi í fyrstu verið vanþekking með tilheyrandi fordómum, menn vissu ekki út á hvað rannsóknirnar gengu og settu sig ekki inn í það. Þá tók við opin andstaða og fjandskapur, og að lokum fálæti og þöggun. Hjá þeim sem sýndu rannsóknunum áhuga mátti og má enn finna nokkurn tvískinnung, ekki aðeins gagnvart rannsóknunum, heldur öllu fremur gagnvart rannsakanum, konunni. Femínískar bókmenntarannsóknir eru sniðgengnar, látið sem þær séu ekki til. Um leið eru hugmyndir þeirra, efniviður, kenningar og rannsóknasurningar innlímaðar í hefðbundnari rannsóknir, og því miður ekki bara karla, þeim stolið, oftast í afbökuðu formi, án þess að uppsprettunnar, heimildarinnar, sé getið. Þannig er það undantekning að vitnað sé til femínískra bókmenntarannsókna í fræðiritum karla, jafnvel þótt augljóst sé að úr þeim sé ausið. Þannig verða kvennarannsóknir, eins og konur, að orkulind fyrir karla og rannsóknir þeirra. Þetta er merkilegt rannsóknæfni út af fyrir sig, en um það ætla ég ekki að tala hér, heldur snúa mér að því að greina orðræðu andstöðunnar við femínískum fræðum þegar þau komu fyrst fram hér á landi.

II

Ég held ég megí fullyrða að femínískar bókmenntarannsóknir hafi hafist hér um miðjan áttunda áratuginn. Á alþjóðlegri ráðstefnu um norræn fræði (International Association for Scandinavian Studies, IASS) sem haldin var í Reykjavík í júlí 1974 var sérstakur starfshópur um femínískar bókmennta-

² Virginia Woolf, *A Room of One's Own*, London: Hogarth Press, 1929, og síðari útgáfur. Vitnað er til þýðingar minnar, *Sérberbergi*, Reykjavík: Svart á hvítu, 1993, 3. kafla, bls. 80. Um einkunnarorðin að ofan, sjá 2. kafla, bls. 53.

rannsóknir. Þessum rannsóknum hafði ég kynnst í Noregi þegar ég var þar sendikennari í íslensku við Háskólann í Bergen á árunum 1973 til 1979. Í tengslum við starfshóp ráðstefnunnar hélt ég erindi sem ég nefndi „Kvinne og samfunn i dagens islandske prosaverker“. Þar tók ég fyrir hlutverk og stöðu kvenna í verkum nokkurra íslenskra samtímahöfunda, meðal annars Indriða G. Þorsteinssonar, en hann var sá eini sem fékk verulega gagnrýni fyrir fordóma í kvenlýsingum, oft mjög klúrum. Í sögum sínum lýsir hann konum eingöngu sem kynverum í afstöðu við karla sem þær eru auk þess mjög hrifnar af, ekki síst ef þeir eru í einkennisbúningi. Þessi fyrirlestur birtist síðan í ráðstefnuritinu *Ideas and Ideologies* sem Sveinn Skorri Höskuldsson ritstýrði og kom út ári síðar, eða 1975.³

Ekki minnst ég þess að Indriði hafi sjálfur verið á ráðstefnunni, og hlustað á erindið, en hann hefur haft veður af því og brást skjótt við með smásögu sem hann birti í *Samvinnunni* strax um haustið.⁴ Í þessari sögu, sem ber hið óræða heiti „Frostnótt á annarri hæð“, má þegar sjá þá prótótýpu orðræðunnar sem síðar varð ríkjandi um femínískar bókmenntarannsóknir. Þar eru reyndar ekki rannsóknirnar og niðurstöður þeirra í fókus, heldur rannsakandinn og persóna hennar sem er vægast sagt varhugaverð. Þetta er ekki góð saga, en það er einmitt oft í slíkum sögum sem hugmyndafræðin kemur skýrast fram, liggur þar eins og á yfirborðinu.

Í sögunni er ungur karlmaður kominn í partí til að fara á kvennafar. Þá bregður svo við að kvenfólkið í partíinu eru þrír femínistar sem gera ekki annað en tala um jafnréttismál. Þessar konur eru að montast af því að hafa

³ *Ideas and Ideologies in Scandinavian Literature since the First World War: Proceedings of the 10th Study Conference of the International Association for Scandinavian Studies, held in Reykjavík, July 22–27, 1974*, ritstjóri Sveinn Skorri Höskuldsson, Reykjavík: University of Iceland, Institute of Literary Research, 1975, bls. 215–240.

⁴ *Þjóðviljinn* var eina blaðið sem sagði frá ráðstefnunni, og má vera að Indriði hafi lesið um hana þar. Í ýtarlegri umfjöllun staldraði Árni Bergmann einkum við erindi mitt og sagði: „Kannski er dálítið út í hött að reyna að drepa á einstaka fyrirlestra, þá er allavega ekki hægt að skoða svo vit sé í, fyrr en þeir koma út á prenti. Helga Kress talaði t.d. um meðferð á konum í síðustu bókum Indriða G., Thors, Svövu og Guðbergs. Má vera að einhverjum hafi fundist málsmeðferð full ögrandi, jafnvel ósanngjörn í garð Indriða, til dæmis. En því ekki það? Kvennamálin eru í reynd ferskastí „málstaðurinn“ [...]. Því er engin ástæða til að frábiðja sér „einhliða“ skoðun, að hlutirnir séu yddir til að menn taki við sér, veiti betur athygli því sem þeir áður létu sér sjást yfir.“ Árni Bergmann, „Af Marx, Freud og kvenfólki“, *Þjóðviljinn* 1. ágúst 1974, bls. 7.

⁵ Indriði G. Þorsteinsson, „Frostnótt á annarri hæð“, *Samvinnan* 5/1974, bls. 8–11. Endurpr. tólf árum síðar í smásagnasafni hans, *Aján sögur úr alfheimum*, Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1986.

einar og án aðstoðar karlmanns borið ísskáp upp á aðra hæð. Sögumanninum ofbýður að vonum þetta umræðuefni, sér ekkert merkilegt við það, en út yfir tekur þegar feministarnir fara að ræða um fræðikonu og kvenprófessor, Veru Hress að nafni, og um hana og fræði hennar tala þær svo til söguna á enda. Þannig koma kvennarannsóknirnar beinlínis í veg fyrir að karlinn geti framkvæmt fyrirhugað kvennafar sitt. Konurnar hafa afkynjast af þessu tali og aðdáun sinni á Veru þessari, og meira en það, þær eru orðnar að karlmönnum. Þær eru í „andófsbúnaði“ (bls. 8), gallabuxum og klossum, reykja danska vindla, ósýnilegar í reykjarmekkinum, og er lýst sem vindlaglóðum.

Meðan þessu tali fer fram fantaserar sögumaður í huanum um konur og kynlíf:

Hann fékk enn svona snert af tilfinningu, eins og fólk fékk snert af sólbruna, en líklega var hann ekkert annað en gamalt náttúrað svín að vera að hugsa um einstaka líkamshluta ungrar stúlku í stól úti við glugga. Samt hafði hann aldrei kunnað við að káfa á kvenfólki; fara með hendur upp eftir lærunum á því eða strjúka því um bakhlutann eins og kynbótagripum. [...] Hann áttaði sig ekkert á þessum ísskáp, og umhugsunin um hann gerði hann orðlausan og einmana. Það skipti hann engu þótt þessar stúlkur væru karlmannsigildi hvað snerti burð á ísskápum milli hæða. (Bls. 8)

Í framhaldi af þessu fer hann að hugsa um Þuríði formann sem hafði aldrei séð svona ísskáp en róið vertíðir. Hún hafði verið karlmannsigildi en samt minnti hann að hún hefði eignast barn, og það ef til vill „komið undir í andófi út af Selvogi“ – , hún hefur sem sagt verið við karlmann kennd. Hann leggur þó við og við inn orð í umræðuna og spyr meðal annars hvað konur hafi að gera með harða vöðva. Við þetta blossar upp vindlaglóð og gallabuxur og klossar komast á hreyfingu: „Hvaða vöðva meinarðu,“ er spurt handan úr sófanum, og bætt við: „þótt konur næðu jafnrétti við herrabjórðina, þá fengju þær aldrei þann vöðva sem þér er efstur í huga.“ (Bls. 8) Af þessu tilefni er önnur þeirra látin vitna í erindi mitt á ráðstefnunni:

Ég vitna bara í Veru Hress, sagði vindilglóðin. Hún hefur bent á menn, sem sjá ekkert nema kynferði við konuna. Í þeim hópi eru rithöfundar, sem ættu að vera gæddir meiri sannsýni. (Bls. 8)

„Ég dreg ekki í efa,“ segir þá sögumaður, „að prófessorinn kann til vinnubragða, sem gefa meðaltöl og frávik [...], en Vera Hress er að mínu mati

heldur léleg kynferðisvera svona tilsýndar.“ (Bls. 8) „Vera Hress er vísindakona,“ sagði þá vindilglóðin, og fær ekki séð að hún þurfi að reyna vísindin á eigin skrokki.

Í framhaldi af þessu er rætt um það hvort Vera Hress hafi athugað kynlíf búfenaðar. Og einnig hvort hún hafi tekið mið af því í rannsóknum sínum að karlar gerðu ekki annað en að skaffa konum alls kyns lúxus og enduðu á spítala af vinnuálagi út af þessu. „Kannski var Vera Hress líka prófessor í dauðsföllum og streitu, eða þá ekkjum [...]“ (bls. 9-10). Það kemur fleira fólk í partíið, meðal annars skeggjaður karlmaður, þriggja barna faðir, kynntur sem foli. Sögumaður gefur sig á tal við hann og hefur ekkert annað umræðufni en kvenprófessorinn:

Þekkir þú Veru Hress.

Veru Hress, sagði sá skeggjaði. Hef ég sofíð hjá henni.

Þú gætir hafa lent á línuriti hjá henni einhvers staðar, hvað sem öðru líður.

Eflaust, sagði sá skeggjaði. (Bls. 10)

Sagan endar á því að folinn hverfur með femínista inn í eldhús til ísskápsins, þar sem þau loka að sér „á meðan jafnréttið rann sitt skeið við nið nýrrar frystivélar frá Westinghouse.“ (Bls. 11) Atriðinu fylgir myndskreyting eftir Hring Jóhannesson þar sem folinn liggur ofan á femínistanum við ísskápinn, hún í gallabuxunum en komin úr öðrum klossanum.

Í þessari sögu koma fram ýmis einkenni sem eiga eftir að ganga aftur í umræðunni: 1) Uppnefnið. 2) Lykilsagan. 3) Nafngiftin, prófessorinn. 4) Tölfræðin. 5) Fræðikonan er kynlaus, óaðlaðandi. 6) Femínistar eru karlkonur, í karlmannsgervi. 7) Þær reykja útlenda vindla, klæðast útlendri tísku, fræðin koma frá útlöndum. 8) Undir fræðatalinu leynist hinn raunverulegi áhugi þeirra: kynlíf og karlmaður. 9) Kynfæratál, klám. 10) Og síðast en ekki síst: Konur hafa ekki það sem karlar hafa. Þennan ákveðna sterka vöðva.

III

Sumarið 1975 birtist við mig langt viðtal í *Þjóðviljanum* í tilefni af vísindasjóðsstyrk sem ég fékk til að rannsaka stöðu kvenna í Íslendingasögum.⁶

⁶ „Eg var ung gefin Njáli . . . . Viðtal við Helgu Kress, sem fengið hefur vísindasjóðsstyrk til að rannsaka stöðu kvenna í fornbókmenntum, um hugmyndir sem fram koma í bókum fyrr og nú“, *Þjóðviljinn* 30. júlí 1975, bls. 6. Undirritað ÞS (Þórunn Sigurðardóttir).

Þessi menntakona sem hafði fengið peninga fór mjög fyrir brjóstið á sumum körlum. Minnir það á orð Guðbergs Bergssonar um kvenrithöfunda í tímariti sem var gefið út á ensku árið 1982 til að kynna íslenskar bókmenntir erlendis. Þar fræðir hann erlenda lesendur á því að auðvitað geti konur skrifað, en þær séu ómerkilegar og taki alla styrkina.⁷ Í viðtalinu í *Þjóðviljanum* ræddi ég meðal annars um kvenlýsingar í nýlegum íslenskum leikritum, þessar hefðbundnu kynferðisverur, sem mér fannst ekki mikið til um. Viðbrögðin létu ekki á sér standa, því að strax um haustið kom út skáldsaga eftir Jökul Jakobsson, *Feilnóta í fimmtu sinfóníunni*, þar sem kvenbókmenntafræðingur, eða eitthvað álíka, kemur við sögu. Þennan fyrirburð hittir aðalpersónan, miðaldra, rík og borgaraleg frú úr Arnarnesinu, í gufubaði, nýstigin upp frá viðhaldi sínu, ungum listamanni og dópista í Þingholtunum. Þessi frú er sögumaður sem um leið skrifar söguna. Hún er sem sagt kvenrithöfundur, og sagan eftir því kvennabókmenntir. Atburðinum í gufubaðinu lýsir hún svo:

Ég hafði setið þar góða stund, hélt ég væri ein í klefanum, þegar sagt var við mig: „Sæl“ dimmum rómi út í skoti. Ég hrökk við, hafði ég óvart villst inn í karlaklefan. Röddin lét kunnuglega í eyrum þótt ég ætti erfitt með að koma henni fyrir mig og ég rétt grillti í mannveru sem sat á þrífót fast við ofninn í þykkum reykjarmekki, sat dálítið gleitt og studdi höndum á hnén, umvafin gufu í dimmuni [...].⁸

Hinn dimmi karlarómur spyr úr reykjarmekkinum hvort hún þekki sig ekki, og frúin áttar sig á því að þetta er „Volga Fress“, gömul skólasystrir. Það hafði farið lítið fyrir henni í skóla, hún hafði haldið sig þar lítt í frammi en lifað duldu lífi bak við stór gleraugu, „og það var ekki fyrr en löngu seinna að þetta dulda líf fór að bera ávöxt í magisterritgerðum um bókmenntir, þjóðfélagsfræði og stöðu konunnar í þjóðfélaginu.“ (Bls. 83) Þá hafði sögukona

⁷ „The World of Guðbergur Bergsson. An Interview by Dr. Evelyn S. Firchow“, *Icelandic Writing Today*, ritstj. Sigurður A. Magnússon, 1982, bls. 8–11, hér bls. 10. Um þetta má lesa nánar í grein minni, „Að kynna íslenskar bókmenntir erlendis. Í tilefni *Icelandic Writing Today*“, *Tímarit Máls og menningar* 1/1983, bls. 65–79; sjá einnig andsvar Sigurðar A. Magnússonar, „Helga Kress og kynning bókmennta erlendis“, *Tímarit Máls og menningar* 2/1983, bls. 159–168. Í þeirri grein afgreiðir hann gagnrýni mína sem „nöldur“ (bls. 166).

⁸ Jökull Jakobsson, *Feilnóta í fimmtu sinfóníunni*, Reykjavík: Örn og Örlygur, 1975, bls. 83.

heyrnt „hjónabandsbrall um hana“, áður en hún helgaði sig „fræðimennsku og vísindarannsóknum“ við einhvern háskóla eða fræðasetur erlendis: „Eða hvað? Var ég að rugla? Hafði hún farið út í íþróttir? Hafði hún ekki sett íslandsmet í langstökki kvenna? Eða júdó?“ (Bls. 83)

Volga Fress hefur valið sér þetta gufubað, þá sjaldan hún skreppur til landsins, vegna þess að þar eru ekki sérstakir karla- og kvennadagar, heldur bæði kynin í sama klefa. Reyndar kærir hún sig ekki um „að hafa þá í kringum sig, spikfeita með þetta dinglandi framan í mann“ (bls. 84). Það er bara jafnréttið sem hún er að hugsa um.

Svo vill til að vísindakonan er einmitt að skrifa meistaraþrófsritgerð (enn eina?) um Arnarnesfrúna og hennar líka sem ekki séu „í tengslum við samfélagsveruleikann“ (bls. 86), orðalag tekið beint upp úr viðtalinu við mig. Við þetta bætir höfundur smá klámi, lögðu Volgu Fress í munn: „Þú ert fórnardýr karlveldisins sem ríður húsum – og okkur reyndar líka.“ (Bls. 86) Ritgerðina, sem hún hefur fengið styrk úr Vísindasjóði til að skrifa, ætlar hún að fá prentaða í *Skírni* eftir að hafa fengið hana samþykkt við háskólann í Vergern. „Vergern?“, spyr Arnarnesfrúin, og það stendur ekki á skýringu: „Ég er sendikennari þar.“ (Bls. 85)

Endalok Volgu Fress, vísindakonunnar og háskólakennarans, verða þau að hún umbreytist í einhvers konar karl og/eða kynskipting, Vulgeros Frescos, skammstafað Vaffeff. Sá/sú hefst eins og áður við í dimmu skoti, eins og líka femínistarnir í reykjarmekkinum í sögu Indriða. Þennan kynskipting afhjúpar málpípa sögunnar, unga konan Sandra, sem Arnarnesfrúin er farin að girnast í uppreisn gegn bæði eiginmanni og elskhuga. Vulgeros Frescos rífur af sér laust og skakkt yfirvaraskeggið, hendir því í skaut frúarinnar, hvað sem það á nú að merkja, og málpípan unga hrósar sigri:

Alltaf ertu jafn mikið ódó! Ég vissi alltaf það var eitthvað feik við þig! Ég yrði ekki hissa þó þú skrúfaðir undan þér einhvern daginn.

Vaffeff gaut augunum allra snöggvast til Söndru og svaraði stuttur í spuna:

Hver veit telpa mín. Þú skalt fá að vera viðstödd. (Bls. 129)

Vísindakonan Volga Fress alias Vulgeros Frescos er hér endanlega afhjúpuð sem kynskiptingur og feik, og það með fleiri gervi en skeggið. Það má skrúfa undan henni. Og mun verða gert. Í vitna viðurvist.

IV

Í *Skírni* þetta haust, 1975, birtist eftir mig grein um skáldsögu Vésteins Lúðvíkssonar, *Gunnar og Kjartan*, frá árinu áður, þar sem ég gagnrýni kvenlýsingar hans með hliðsjón af marxískum kenningum um raunsæi í bókmenntum.⁹ Eins og þeir Indriði og Jökull brást hann skjótt við, en ekki með lykilsögu, heldur langri grein í *Tímariti Máls og menningar* undir því afhjúpanði nafni: „Mikil vísindakona smíðar sér karldjöful“.¹⁰ Tímaritið auglýsir greinina framan á titilsíðu: „Vísindakona smíðar sér karldjöful“, og hefur sleppt því að vísindakonnan sé mikil! Greinin er ýtarleg og gefur að mörgu leyti tilefni til fræðilegrar umræðu, en er svo útbíuð stóryrðum um vísindakonuna, fræði hennar og annarlegan tilgang, að ekki var hægt að svara. Má þar nefna, svo að dæmi séu tekin: „Óheiðarleg vinnubrögð“, „blekkingaraðferð“, „bæklað raunsæishugtak“, „yfirbreiðsla“, „ýkjur“, „rangtúlkun“, „fáfræði“, „einföldun“, „klaufskapur“, „skilningsskortur“, „óheiðarleiki og blindni“, „hugmyndafræðileg blindni“, „fagurfræði Stalínismans“, „þjóðernisfordómar“, „pósítívismi“, „tölræði“, „frumstæðasti femínismi“, „bókmenntaskyn í lágmarki“. Þá leikur vafi á „sæmilega jákvæðri afstöðu“ vísindakonunnar „til kynlífs“ (bls. 82), það mátti ekki vanta, og hún látin blóta höfundinum með nafngiftum eins og „karldjöfull“ og „bölvaður drjólinn“ (bls. 70). Það er því augljóst að eitthvað annað hafi vakað fyrir vísindakonunni en fræðileg greining á skáldsögunni, það er að sýna fram á illt innræti karlriðhöfundarins og auglýsa eigin snilli um leið.

Hér get ég ekki stillt mig um að nefna, þótt falli utan tímarammans, að réttum tíu árum síðar endurómar sama orðræðan í grein Matthíasar Viðars Sæmundssonar, „Karlþyrirritning í bókmenntum“, í *Heimsmynd* 1986. Það er eins og ekkert hafi gerst á þessum tíu árum, nema fræðikonan er komin undir yfirborðið. Matthías skrifar undir rós, segir ekki við hvaða „rannsakendur“ hann á sem hafa fjallað um stöðu konunnar í íslenskum bókmenntum. Þeir eru „sumir“, „ýmsir“ eða „aðrir“. Um „aðra“ sem eru verri en „sumir“ segir hann með beinni skírskotun í fyrirsögnina á grein Vésteins, án þess þó að geta þeirrar heimildar: „Sjái þeir ekki karlskrattann á veggnum mála þeir hann sjálfir, paranóískir fyrir hönd kvenkynsins.“ Í stað stalínisma og frumstæðs femínisma, eru þeir hér „dólga-marxistar“ og „dólga-femínistar“,

⁹ Helga Kress, „Kvenlýsingar og raunsæi. Með hliðsjón af Gunnari og Kjartani eftir Véstein Lúðvíksson“, *Skírni* 1975, bls. 73–112.

¹⁰ Vésteinn Lúðvíksson, „Mikil vísindakona smíðar sér karldjöful“, *Tímarit Máls og menningar* 1/1976, bls. 70–87.

„bundnir öfgum og einföldunum“, að viðbættri nýrri nafngift: „kreddu-krákur“.¹¹ Svona endurnýjar orðræðan sig.

V

Um sama leyti og grein Vésteins Lúðvíkssonar um grein mína í *Skírni* 1975 birtist í *Tímariti Máls og menningar* snemma árs 1976 tekur Halldór Kristjánsson frá Kirkjubóli upp vörn fyrir hann í ritdómi um þennan sama árgang *Skírnis*, í *Tímanum* 1. febrúar 1976. Fjallar mikill hluti ritdómsins um grein mína, eða öllu heldur mig. Eins og fleiri einblínir hann á tölfræðina og býr til kröfu fyrir mína hönd:

Hún krefst þess, að svona breið saga leiði fram réttan tölfræðilegan þverskurð þjóðfélagsins. Hér koma mér í hug ljót orð eins og þröngsýni og ofstæki.

Þröngsýnin felst að hans mati í tölfræðinni, ofstækið í því „að níða sögu og höfund hennar, vegna þess að hluti sögunnar gerist á togara, þar sem kvenfólk kemur eðlilega lítið við sögu beinlínis.“¹² Hér bætist enn í orðaforðann, ljótu orðin, sem ritdómara dettur í hug, og hann kallar níð. Ég sleppi því hér hvað honum finnst um kynverur, en ekki er það fallett. Þá dettur honum í hug viðtalið við mig í *Þjóðviljanum* árinu áður, þar sem ég meðal annars segi frá þeirri kenningu minni að í *Fóstbræðrasögu* skopist konur að hetjuskap karla. Þetta telur hann „stórkostlega vangá“ og leiðréttir: „Konur dá og vegsama hetjuskapinn engu síður en karlar. Ég held þær meti karlmennskuna jafnvel ennþá meira.“ Þetta minnir á speglunina hjá Virginíu Woolf sem vitnað er til hér í upphafi. Og áfram heldur ritdómari að ræða um fræðikonuna í stað ritsins sem hann er að ritdæma:

Helga segir að konur séu „sagðar líkamlega veikari en karlmenn“. Hún mótmælir því að vísu ekki, að svo kunni að vera. Það ætti nú að vera unnt að mæla. Það eru til kraftamælar. Og enginn bannar Helga að taka þátt í lyftingum eða þreyta hryggspennu.

¹¹ Matthías Viðar Sæmundsson, „Karfyrirlitning í bókmenntum“, *Heimsmynd* 3/1986, bls. 100–102, hér bls. 100.

¹² Halldór Kristjánsson, „Um íslenska menningu“, *Tíminn* 1. febrúar 1976, bls. 10–11, 28.

Sviðsetning fræðikonunnar í keppnisíþróttum karla var komin áður, hjá þeim Indriða og Jökli báðum, alltaf jafn sígilt og smellið. Í þessu sambandi vill ritdómari benda lesendum sínum á þá þjóðfélagslegu „köllun kvenna að ganga með börn“, og „því getur Helga víst ekki breytt, þótt hún fegin vildi.“

VI

„Helga er þrasari,“ segir Erlendur Jónsson í ritdómi um bókina *Draumur um veruleika: Íslenskar sögur um og eftir konur*, sem ég ritstýrði og kom út hjá Máli og menningu árið 1977 með sögulegum inngangi um konur og bókmenntir. Bókina kallar ritdómari „kappræðubók“ og fræðin „þras“. ¹³ Í þessum langa ritdómi víkur hann ekki einu orði að sögunum tuttugu og þremur en einblínir á innganginn, sem hann hafði gaman af að lesa, „fyrst og fremst vegna þess að Helga talar tæpitungulaust“. En svo kemur það: „Málflutningur hennar er einhliða og hún er sums staðar ósanngjörn,“ enda tilgangur hennar að „metast á um hlut karla og kvenna í bókmenntunum fremur en meta bókmenntirnar í heild,“ hvað sem hann á nú við með því. Ekki er hún heldur nógu vel að sér, „hefði þurft að blaða í fleiri bókum meðan hún samdi ritgerðina“. Þá bendir hann á það fornkveðna, „að karlmenn og kvenfólk séu ekki eins, hvorki líkamlega né andlega“. Samt getur hann ekki betur séð „en Helga tali til karla á sama hátt og hún segir að karlar (gagnrýnendur) tali til kvenna“. Það er að segja, hún er ekkert skárri en þeir. Hann viðurkennir að oft hafi verið „níðst á konum“, eins og hann orðar það, „en karlar hafi líka níðst á körlum“. Það er þó varla vegna kynferðis. Þrátt fyrir það efast hann um „að gagnrýnendur (karlar) hafi oft látið kvenrithöfunda gjalda þess að þeir voru konur.“ Þó geti það verið að þeir hafi „stundum misskilið konur vegna þess að þær hafa á ýmsum sviðum önnur viðhorf en karlar“. Þannig dregur hann í og úr. Þá lokar hann umræðunni með því að segjast ekki ætla „að karpa“ meira við Helgu, og telur sig þar með hafa þaggað niður í þrasinu.

Svipaðan tvískinnung hvað varðar misréttið má sjá í ýtarlegum ritdómi Ólafs Jónssonar í *Skírni* 1979. Þar tekur hann útgangspunkt í umræðu minni um hugtakið „bókmenntastofnunin“ sem þá var nýtt á nálinni og kynni að hans mati að enda í rasisma ef haldið væri til streitu. „Og þaðan er jafnframt skammt út í ‘fasisma’ eins og kunnugt er,“ gefur hann sér:

¹³ Erlendur Jónsson, „Heilnæmur pilsaþytur“, *Morgunblaðið* II 15. desember 1977, bls. 40, 63.

Karlkyn og kvenkyn eru þá sett upp sem andstæður, karlar og konur sem ævarandi andstæðingar í baráttu um veg og völd. Og bágt að sjá að slíkri tvíhyggju í kynferðismálum, þar með kvenfrelsis- og bókmenntaumræðu, yrði komið heim og saman við viðteknar jafnréttishugmyndir.¹⁴

Þá segist hann einnig eiga bágt með að sjá ávinning í því að bókmenntum, bókmenntasögu og bókmenntafræðum sé skipt upp eftir kynferði rithöfunda. En það er nú einmitt það sem bókmenntastofnun karlveldisins hefur gert, en hann kennir fræðikonunni um. „Ætli við verðum ekki að gera ráð fyrir,“ segir hann, „að við séum í öllum meginatriðum saman um bókmenntirnar, karlar og konur, skáld og skáldkonur, eins og tunguna sjálfa.“ (Bls. 246) Forsenda sem er alls ekki rétt, eins og síðari tíma táknfræði hefur sýnt fram á. Um leið viðurkennir hann, „að karlveldið í bókmenntum hafi með ýmsu móti afskipt, mismunað og lítilsvirt margháttaða kvenlega reynslu sem viðfangsefni skáldskapar“, „allskonar ókjör sem kvenfólk hefur sætt í bókmenntum“ og að „staða kvenna sem minnihlutahóps í bókmenntastofnun hvers tíma“ séu „góð og gild athugunarefni“. (Bls. 246) Þetta er undarlegur en því miður dæmigerður tvískinnungur í annars málefnalegri umræðu.

Í innganginum að sögunum í *Draumi um veruleika* minntist ég á nafngiftina „kerlingabækur“ sem um tíma einkenndi alla umræðu um bókmenntir eftir konur og rekja mátti til „Rabbs“ eftir Sigurð A. Magnússon í *Lesbók Morgunblaðsins* 22. nóvember 1964. Við þessu brást Sigurður hinn reiðasti, og í fyrsta hefti *Tímarits Máls og menningar* 1978 birtist andsvarið „Lítill athugasemd við sérstæða aðdróttun“. Hann neitar því að nafngiftin sýni andstöðu gegn kvennabókmenntum og kallar mig „lektorinn“, sem ég hef aldrei titlað mig sjálf og er náttúrliga mikið háð um svo montna menntakonu. Hann hrósar sér af því að hafa skrifað lofsamlega um þrjú kvenrithöfunda, þótt það sé „ugglaust goðgá samkvæmt hinni nýju jafnréttistísku“ að gera upp á milli kvenrithöfunda. Frá þeirri „villu“, segir hann, hafi hann ekki hugsað sér að snúa og flokkist því „sennilega undir pungrottur fyrir bragðið“.¹⁵ Með þessu kynfæramyndmáli leggur hann mér orð í munn og tekur upp þráðinn frá þeim kollegum sínum Indriða, Jökli og Vésteini. Úr

¹⁴ Ólafur Jónsson, *Draumur um veruleika. Íslenskar sögur um og eftir konur*, Helga Kress valdi sögurnar og sá um útgáfuna, Mál og menning, Reykjavík 1977, *Skírnir* 1979, bls. 244–248, hér bls. 245.

¹⁵ Sigurður A. Magnússon, „Lítill athugasemd við sérstæða aðdróttun“, *Tímarit Máls og menningar* 1/1978, bls. 109–110, hér bls. 110.

Þessu má lesa þann geldingarótta sem femínískar bókmenntarannsóknir hafa valdið þeim. Enn og aftur þurfa þeir að staðfesta karlmennsku sína með því að minna á þetta ákveðna líffæri sem þeir státa af og telja að konur sjái ofsjónum yfir. Á öðrum stað í athugasemdinni kemur geldingarmyndmálið beinlínis upp á yfirborðið. Um leið og Sigurður skilgreinir kvennafræðin sem rífrildi, sbr. þrasið hjá Erlendi áður, segir hann að endalaust megi „munnhöggvast“ um það hvort „kynbundin orð með neikvæðum blæ eins og 'kelling' eða 'karlfauskur' eigi rétt á sér í málinu.“ Reyndar má hvergi sjá í ritdómum tímabilsins að karlriðhöfundar hafi verið kallaðir karlfauskur eða bókmenntir þeirra karlfauskabókmenntir, hvað sem síðar verður, og er því hliðstæðan út í hött. Þá segir Sigurður, og stappar enn í sig stálinu, að hann snúi ekki aftur með það „að þá sé jafnréttisbaráttan komin út í öfgar og ógöngur ef menn ætla sér í hennar nafni að taka sig til og gelda íslenska tungu.“ (Bls. 110) Tungumálið er karlkyns, og jafnréttið geldir.¹⁶

VII

Eftir að ég kom frá Noregi kenndi ég námskeið um konur og bókmenntir við Háskóla Íslands, bæði í íslensku og almennri bókmenntafræði. Á vormisseri 1981, nánar tiltekið þann 26. mars, gekkst Félag bókmenntafræðinema við Háskóla Íslands fyrir umræðufundi um kvennabókmenntir, undir fyrirsögninni „Hafa kvennabókmenntir sérstöðu innan bókmenntafræðinnar“.¹⁷ Fór fundurinn fram við húsfylli í stofu 301 í Árnagarði og voru fyrirlesarar, þau sem hefja áttu umræðuna, Helga Kress, Ólafur Jónsson og Guðbergur Bergsson. Nokkrum dögum síðar birtist í *Dagblaðinu* 30. mars 1981, í dálknum „Bókmenntir“, úttekt á þessum fundi eftir Franziscu Gunnarsdóttur, blaðamann blaðsins.¹⁸ Þetta eru vægast sagt sérkennileg skrif, hún ræðir sama og ekkert um framsöguerindin, hvað þá umræðurnar sem fylgdu, enda segist hún hafa forðað sér, eins og hún orðar það, áður en þær hófust. Eina dæmið sem hún nefnir hvað mína framsögu varðar er tölfræði og sneiðir hjá aðalatriðinu, skilgreiningu á kvennabókmenntum sem bókmenntum eftir konur, burtséð frá því um hvað þær fjalla. Í stað þess tekur hún undir með „Ólafi okkar“, menningarritstjóra blaðsins, sem skilgreinir

¹⁶ Athugasemd Sigurðar svaraði ég með greininni „Bækur og 'kellingabækur'. Þáttur í íslenskri bókmenntasögu“, *Tímarit Máls og menningar* 4/1978, bls. 369–395.

¹⁷ „Kvennabókmenntir, sérstök bókmenntagrein innan bókmenntafræðinnar?“, *Vísir* 26. mars 1981, bls. 22. Fréttatilkynning.

¹⁸ Franzisca Gunnarsdóttir, „Kvennabókmenntir. Er þær til og hafa þær sérstöðu?“, *Dagblaðið* 30. mars 1981, bls. 6.

kvennabókmenntir sem skemmtibókmenntir eða bókmenntir um kúgun kvenna. Hvað varðar framsögu Guðbergs segir hún að hann hafi verið napur og fyndinn. Þá efast hún um heilindi fundarins, lætur að því liggja að þetta sé framboðsfundur vegna lausrar stöðu í almennri bókmenntafræði. Við mynd af mér sem birtist með greininni er ég svo kynnt í undirtexta: „Refsinornin sem ekki brosir“.

Nemendur í bókmenntafræði, þær Erla, Hallfríður, Ragna, Ragnheiður og Þórunn, mótmæltu þessari úttekt blaðamanns í skeleggri grein, „Kvenna-bókmenntir! Hvað er nú það?“ sem birtist í *Dagblaðinu* 7. apríl 1981 og lýsir vel bæði stöðu og viðtökum femínískra bókmenntarannsókna á þessu tímabili. Um leið og þær skilgreina hugtakið kvennabókmenntir á fræðilegan hátt furða þær sig á þeirri andstöðu sem það fékk á fundinum, og það ekki bara í lágkúrulegum lýsingum blaðamanns, heldur hefðu þeir Ólafur Jónsson og Guðbergur Bergsson neitað að taka afstöðu til þess, en talað um eitt-hvað allt annað. Hafi það sama gilt um „ýmsa aðra fundarmenn sem höfðu sig mjög í frammi með skrýtlur eða jafnvel klám.“¹⁹

Framlag sitt birti Guðbergur stuttu síðar sem grein í *Tímariti Máls og menningar* undir fyrirsögninni „Hafa kvennabókmenntir sérstöðu?“, þeirri sömu og bókmenntafræðinemar höfðu valið umræðufundinum. Hann vísar þó hvergi til þeirrar heimildar né fundarins yfirleitt. Ekki var öðrum fyrirlesurum boðið að birta þarna sín framlög. Af grein Guðbergs má sjá að hann hefur ekki skilið spurninguna, sem lögð var fyrir fundinn, um rannsóknasviðið kvennabókmenntir innan bókmenntafræðinnar, en ruglar saman kvennabókmenntum og kvennabókmenntafræðum. Fyrir honum eru kvennabókmenntir vondar bókmenntir eftir konur, upprunnar í útlöndum til að vera settar á íslenskan markað og græða á þeim. Þar séu þær auglýstar undir „kyntákni“ konunnar, vörumerki sem eigi að tryggja gæðin, en ýti aðeins undir sölu.²⁰ Í raun séu þær „kynsmáar og daufar“, spröttnar úr andlausum mel, „einkum meðal menntaðra kvenna sem villst hafa úr borgarastétt inn í raðir vinstrimanna“, þar sem þær hafa „hreiðrað um sig af svo borgara-

¹⁹ „Kvennabókmenntir! Hvað er nú það?“, Erla, Hallfríður, Ragna, Ragnheiður og Þórunn skrifa, *Dagblaðið* 7. apríl 1981, bls. 2. Grein þeirra svarar Franzisca Gunnarsdóttir með útrúsnúningi í *Dagblaðinu* 11. apríl 1981, undir nafninu „Kvennabókmenntir. Skýringar handa framhaldsskólanemum“, bls. 2. Þar talar hún niður til þeirra, ásamt því að væna þær um að þora ekki að koma fram undir fullu nafni. Það gera þær í svargrein, „Enn um kvennabókmenntir. Málefnaleg umræða eða persónulegt skítkast?“, *Dagblaðið* 24. apríl 1981, bls. 2, og kenna sig þar bæði við föður og móður, nýmæli í þá daga.

²⁰ Guðbergur Bergsson, „Hafa kvennabókmenntir sérstöðu?“, *Tímarit Máls og menningar* 3/1981, bls. 325–335, hér bls. 325.

legri hagsýni, oft í hálfmisheppnuðum hjónaböndum, að þær verða hvorki miklar né misheppnaðar, heldur nærast þær og fitna á meðalmenskunni, sem sér þeim fremur fyrir stöðugu ergelsi en uppreisn.“ (Bls. 332) Þetta er ótrúlegur samsetningur, og ekki gott að sjá hvort munnsöfnuðurinn eigi við kvenrithöfunda eða kvenbókmenntafræðinga, nema hvort tveggja sé. Þarna skýst þó menntakonan upp eins og í sögum þeirra Indriða og Jökuls, og misheppnuðu hjónaböndin. Þá hafa þessar konur ekki heldur það nauðsynlega líffæri sem gerir góðar bókmenntir þótt þær auglýsi svo undir „sakleysilegu yfirbragði“ (bls. 332) og dylji undir pilsunum:

En ef farið er nógu langt undir faldinn, örlar þar varla á því sem auglýst er og lesandinn leitar að: kvennabókmenntum, heldur felst undir faldi efnisins dulbúinn gervilimur í ætt við leikfang. Þessar bækur eru því að meginhluta einslags fitlbókmenntir, skrifaðar til að kitla karlmanninn, með sama hugarfari og hefur kitlað hann frá upphafi. (Bls. 325)

Þessi mynd af káfi og kynferðislegri áreitni, fyrir utan annan dónaskap, sem aðferð til greiningar á bókmenntum eftir konur slær aðrar út. Það er eins og hugtakið sjálft, „kvennabókmenntir“, kalli á svona sóðaleg viðbrögð, lágkúrulegar kynfæralíkingar, en því miður ekki alveg frumlegar, nema það sé bara orðið kona. Kvennabókmenntir eru „fitlbókmenntir“, ný nafngift. Klám fyrir karla. Í því felst sérstaða þeirra.

VIII

Á þessum árum, 1979-1981, skrifaði ég nokkra pistla um konur og bókmenntir í tískublaðið *Líf*. Vöktu tveir þeirra svo mikinn áhuga Flosa Ólafssonar að hann skrifaði um þá grein, „Af konum, sem skrifa um konur fyrir konur“, sem birtist í sunnudagsblaði *Þjóðviljans* 5.-6. september 1981, í dálki hans „Víkuskammtur“. Í upphafi segist hann hafa rekist á tvö tískublöð og farið að fletta þeim, „svona frekar til að skoða fallegar litmyndir af fáklæddum fögrum konum, en annars“.²¹ Hann hafi þó fljótt áttað sig á því að þetta tískubláð var „á hærra menningarplani“ og fór að lesa „tvær greinar um konur og bókmenntir, eftir Helgu Kress. Merkilegar greinar – stórmerkilegar.“²² Hér má strax sjá að greinin er paródía, og það ekki síður á orðræðu

²¹ Flosi Ólafsson, „Af konum, sem skrifa um konur fyrir konur“, *Þjóðviljinn*. *Sunnudagsblaðið*, 5.-6. september 1981, bls. 2.

²² Þetta eru greinarnar „Væri það efni í brag?“, *Tískublaðið Líf* 3/1981, bls. 22-24; og „Faðerni bókmenntanna“, *Tískublaðið Líf* 4/1981, bls. 19-20.

viðtökunnar en fræðin sjálf. Og þetta er fyndið, þar til höfundur gengur fram af sér með karlaklámi í lokin. Lesandi tiskublaðsins, viðtakandinn, sögumaður, verður hugfanginn af vísindalegum aðferðum fræðikonunnar, og þá einkum tölfræðinni við að ákvarða skiptingu kynjanna í Njálu, þar sem niðurstaðan er ein kona á móti 550 körlum. Um þetta vitnar hann beint (og rétt) í grein mína, þar sem ég spyr retórískt hvort þetta geti verið í samræmi við hlutfall kynjanna á söguöld. Þarna segir hann að komin sé aðferð til að ákvarða hlutföll kynja á hverju tímabili fyrir sig og heldur áfram með kenninguna. Í flestum sögum af Bakkabræðrum séu aðeins þrjár sögupersónur, allt karlmenn, og af því megi draga þá ályktun að á tímum Bakkabræðra hafi engar konur verið á Íslandi. Annað dæmi sem hann tekur (og býr til) er skáldverkið „Morðið í kvennafangelsinu“ sem hann segist vera að lesa. Þar séu persónur alls 264, þar af 263 konur og einn karlmaður. Samkvæmt Njálukeningunni sem hann tekur til fyrirmyndar séu því 263 sinnum fleiri konur í Ameríku en karlar.

Þá tekur hann fyrir bókmenntahefðina, einnig með beinni tilvísun í mig, kenninguna um að hún sé karlkyns, og karlar skrifi bara um karla. Þessu mótmælir hann með dæmum. Ekki er „Messalína“ um karlmann, né heldur „Rósamunda“, „Snjaka“ og „Anna í Hlíð“. Nei, ekki aldeilis, segir hann, og setur fram þá kenningu að karlmenn hafi ort meira um kvenfólk en um karla. „Hvað um öll ástarljóðin,“ spyr hann. „Ástarljóð hafa íslenskir karlar löngum orkt um konur, en ekki karla (sem betur fer).“ Og úr því hann sé kominn á skrið finnst honum ekki úr vegi að telja upp nokkur af þeim ljóðum sem sér hafi dottið í hug að ort séu af körlum um konur, og setur sig í stellingar fræðimanns, með kvennafræðin að fyrirmynd:

„Hún amma mín það sagði mér“, „Kolbrún mín einasta“, „Hvar á að tjalda segir hún Skjalda/Hinum megin við ána segir hún Grána“, „Dísa í Dalakofanum“, „Sex-feta-Lóa“, sem byrjar svona: „Sofnar Lóa löng og mjó“, „Móðir, kona, meyja“, „Gudda á Lóni“, „Ein er upp til fjalla“, „Gunna var í sinni sveit“. Eða öll þau ókjör sem íslensk „karlremskald“ hafa orkt um mæður sínar. Varla nokkur einasti sem ekki hefur orkt ljóð undir heitinu „Móðir mín“. Og áfram: „Ráðskonan á Holtavörðuheidinni“, „Tvær í Tungunum“, „Betlikerlingin“, „Fjallkonan“, „Þúfan“ og svona mætti endalaust telja, „Gæðakonan góða“, „Vakra Skjóna“, „Tóta litla tindilfætt“. Það væri hægt að halda áfram í alla nótt.

Það sé sem sagt lítill vandi, telur sögumaður, að hrekja þá kenningu, eins og hann hafi reyndar gert, að karlmenn yrki aðeins um karlmenn. En hitt sé jafnvíst „að Helga Kress drepur aldrei niður penna nema til að skrifa um konur“ og það sama megi víst segja um flesta kvenrithöfunda samtímans. Þetta fái þær að gera „óáreittar“ því að karlarnir haldi svo mikið upp á þær. Því til sönnunar vitnar hann í „gamlan húsgang“ þar sem þetta komi svo „undur vel“ fram:

Konur vilja helst um konur skrifa
fyrir konur sem að sífellt eru að hugs'um
hvað það sé óskaplega leitt að lifa
við lítið af því, sem felst í karlmannsbuxum.

Sem sagt bæði kvennabókmenntir og kvennabókmenntarannsóknir eru sprottnar af karlmannsleysi og skorti á ákveðnu líffæri, eins og líka fyrri viðtakendur höfðu látið í veðri vaka, og það á sams konar myndmáli. Þannig má líta á „húsganginn“ sem paródíu á viðtekna orðræðu. Þetta er samt svo yfiringilegt að það er spurning hvort paródían hafi ekki leiðst út í það sama klám og hún skopast að og missi því marks. Það hefur Flosa sennilega fundist sjálfum, því að hann sleppir vísunni við endurprentun greinarinnar í greinasafni sínu ári síðar. Athyglisvert er að hann hefur þar einnig sleppt nafninu mínu, en vísar til „nafntogaðs kvenbókmenntafræðings af veikara kyninu.“²³

IX

Hleyp ég nú til ársins 1985, en þá var dagana 8. til 14. september haldin norræn ljóðlistarhátíð í Reykjavík á vegum Norræna hússins, fjárhagslega studd af Norræna menningarsjóðnum, Reykjavíkurborg og Norrænu höfundamiðstöðinni. Var þetta tilkynnt í ýtarlegri frétt í *Morgunblaðinu* 18. júlí 1985, með viðtali við fulltrúa framkvæmdastjórnar, þá Einar Braga skáld og Knut Ødegaard, forstjóra Norræna hússins, en hann átti frumkvæði að hátíðinni.²⁴ Í þessari frétt, sem bar yfirskriftina „Fremstu ljóðskáld Evrópu meðal gesta“, kom fram að 21 skáldi frá norrænu málsvæðunum, hefði verið boðin þátttaka, auk sex þekktra skálda utan Norðurlandanna. Hefðu gestirnir ekki verið valdir af handahófi, heldur væri hér um að ræða „fremstu

²³ Flosi Ólafsson, „Kvennalógikk“, *Í kvosinni. Æskuminningar og bersöglismál*, Reykjavík: Iðunn, 1982, bls. 113–116, hér bls. 113.

²⁴ „Fremstu ljóðskáld Evrópu meðal gesta. Norræn ljóðlistarhátíð í Reykjavík 8. – 14. september 1985“, *Morgunblaðið* 18. júlí 1985, bls. 20.

skáld Evrópu“, auk þess sem margir væru „prófessorar og lærifeður sinnar þjóðar í ljóðagerð“. Af þessum 27 fremstu skáldum reyndust tvö vera konur, önnur samísk, hin dönsk. Þá myndu sex íslensk skáld „sitja þingið“, allt karlar. Við þetta gerði ég athugasemd í *Morgunblaðinu* 30. júlí 1985, undir yfirskriftinni „Fremstu ljóðskáld“, þar sem ég hvatti konur til að mæta ekki á hátíðina í mótmælaskyni.²⁵ Fjórum dögum síðar, eða laugardaginn 3. ágúst 1985, kom í sama blaði „Athugasemd frá framkvæmdastjórn Norrænu ljóðlistarhátíðarinnar“, viðbrögð við athugasemd minni, eða öllu heldur mér.²⁶ Áður var Messíana Tómasdóttir búin að vekja athygli á misréttinu í beinskeyttu lesendabréfi í *Morgunblaðinu* 24. júlí 1985,²⁷ undir fyrirsögninni „Karlremba á ljóðlistarhátíð“, án þess að verða fyrir álíka holskeflu og lenti á mér. Henni var ekki svo mikið sem ansað. En þöggun er líka ráð.

Í athugasemd framkvæmdastjórnar við athugasemd minni segir meðal annars: „Helga Kress gagnrýnir valið út frá kyn-forsendum. Þá vandast nú málið, því fátt er fráleitara en meta listamenn eftir kynferði.“ En það er nú einmitt það sem þeir gerðu. Gagnrýni mína kalla þeir „fáranlegt kyn-mat Helgu“, og væri „auðvelt að þrátta um það ef menn væru í leit að nöldrunar-efnum“. Öll þau skáld sem boðið hefði verið væru „óumdeilanlega í fremstu röð hvert með sinni þjóð, og valin vegna þess eins“. Þá eru „vinnubrögð“ mín að þeirra mati ekki „fræðimannleg“, því að dagskráin hefði ekki verið frágengin þegar hún var send út og gæti átt eftir að breytast. Það gerði hún líka. Þeir bættu skáldkonu við.

X

Í *Helgarpóstinum* 1. ágúst 1985 var minnst á gagnrýni mína í áberandi upplætti, „Móðgun við konur sem skrifa ljóð“, með viðtölum við fjórar íslenskar skáldkonur, þær Svövu Jakobsdóttur, Sonju B. Jónsdóttur, Ingibjörgu

²⁵ Helga Kress, „Fremstu ljóðskáld“, *Morgunblaðið* 30. júlí 1985, bls. 26–27.

²⁶ „Athugasemd frá framkvæmdastjórn Norrænu ljóðlistarhátíðarinnar“, *Morgunblaðið* 3. ágúst 1985, (Knut Ødegaard, Thor Vilhjálmsson, Einar Bragi), bls. 20–21.

²⁷ Messíana Tómasdóttir, „Karlremba á ljóðlistarhátíð“, *Morgunblaðið* 24. júlí 1985, bls. 51. Sjá einnig athugasemd hennar, „Ljóðahátíð/Karlahátíð“, í *Morgunblaðinu* 15. september 1985, bls. 48, svar við grein Páls Valssonar í *Þjóðviljanum* 12. september 1985, dálknum „Klippt og skorið“, bls. 4, þar sem segir nokkuð hástemmt: „Merkilegt framtak nokkurra skálda og hugsjónamanna til varnar skáldskapnum hefur orðið fyrir miklum árásum hlutfallareiknara sem þykir pottur brotinn í kynferði Norrænu ljóðlistarhátíðarinnar, sem nú stendur yfir og mun vera hin mesta sem hingað til hefur verið haldin í löndum norrænna manna.“

Haraldsdóttur og Magneu Matthíasdóttur.²⁸ Allar tóku þær undir með mér og ætluðu ekki að mæta á hátíðina. „Nei,“ sagði Svava Jakobsdóttir: „Það hvarflar að manni að þeir telji kvenfólk hvorki hafa hæfileika né skilning til að tileinka sér það sem þarna verður á borð borið.“ „Hvet konur til að koma hvergi nærri hátíðinni,“ segir Magnea Matthíasdóttir, „Karlremba og íhaldsemi,“ segir Ingibjörg Haraldsdóttir, „Ekkert annað en ljóðlistarhátíð karla,“ segir Sonja B. Jónsdóttir. Framkvæmdastjórinn, Knut Ødegård, var einnig spurður álits, en hann kaus að tjá sig ekki um málið.

Það gerði hins vegar Einar Bragi óaðspurður í næsta *Helgarpósti*, 8. ágúst 1985, með pistli sem hann svo smekklega nefndi „Um kresslegan faraldur“.²⁹ Hefst hann svo:

Löngum hefur verið eftirsótt gaman að heyra skáldin skammast. Þess vegna er alltaf nóg framboð á alls konar æsingaseggjum sem liggja á því laginu að rægja þau saman útaf öllum fandanum: peningum, pólitík, hégómaskap . . . og nú er íslenskum ljóðskáldum ætlað að skemmta skrattanum með allsherjarslag þar sem liði er skipt eftir skapnaði manna.

Sirkusstjóri er Helga Kress og kann sitt fag.

Athyglisvert er að árásin beinist alfarið að mér, sirkusstjóranum, en ekki þeim sem leika listir sínar í sirkusnum, skáldkonunum, þótt undirtektir þeirra séu augljóslega það sem vakið hefur upp þessa miklu sviðsetningu. Hér gengur mikið á með æsingaseggjum, rógburði, slagsmálum, skömmum og skáldum, að ógleymdu atriðinu skipting „eftir skapnaði manna“. Með athugasemd minni í *Morgunblaðinu*, sem höfundur vísar til og kallar „uppspuna“, „heift“ og „heitingar“, á sirkusstjórninni ég, sem skyndilega breytist í herforingja, að hafa þrumað „órökstuddar fullyrðingar yfir lýðnum“ og blásið „síðan í herlúður til merkis um að nú eigi skáldin að hefja leikinn og munnhöggvast.“ Auk þess sem ég á að hafa sýnt hið mesta vanþakklæti, en eins og Sigurður A. Magnússon, hafði Einar Bragi gert mikið fyrir konur: „Ég hóf ritferil minn,“ segir hann, „fyrir nærri fjörutíu árum á því að þýða skáldverk um eina kunnustu kvenpersónu norrænna bókmennta: Dittu mannsbarn. Síðar hef ég þýtt

²⁸ „Móðgun við konur sem skrifa ljóð“. Íslenskar skáldkonur gagnrýna karlrembu í skáldavali norrænu ljóðlistarhátíðarinnar“, *Helgarpósturinn* 1. ágúst 1985, bls. 2–3.

²⁹ Einar Bragi, „Um kresslegan faraldur“, *Helgarpósturinn* 8. ágúst 1985, bls. 4. Í dálknum „Bréf til ritstjóra“.

fjórar skáldsögur eftir þrjár merkiskonur og ljóð eftir nokkuð á annan tug kvenna. Síðast í fyrra skrifaði ég langa ritgerð [...].“ Þá hafði hann uppgötvað eina skáldkonu og birt eftir hana ljóð í *Birtingi* 1961, þegar þeir Thor Vilhjálmsson voru ritstjórar. Þá létur hann það ekki „aftra sér“ að sækja „velflestar sýningar í Gallerí Langbrók frá stofnun þess fram á þennan dag, þó konur einar standi að því og til undantekninga heyrir að karlmenn sýni þar verk sín.“ Vegna allra þessara atriða, og fleiri sem hann ténir til, segist hann því verða „dálítið undrandi“ þegar honum sé „borið á brýn upp úr þurru að vera fjanmaður kvenna – og hatursmaður skáldkvenna alveg sér í lagi.“ En þetta var honum aldrei borið á brýn, nafngiftir sem hann gefur sjálfum sér en leggur öðrum í munn. Þá sleppir hann ekki „prósentureikningnum“ sem ég á að vera sérfræðingur í, og ekki heldur annarlegum ástæðum. „Það kemur víst fáum á óvart,“ segir hann, „þó Helga Kress reyni að fela tilgang sinn undir því yfirskini, að upphlaup hennar sé innlegg í jafnréttisbaráttu kvenna.“ Í því sambandi bendir hann á það sem ei fyrr var vitað, að jafnrétti kynja sé ekki sérmat annars kynsins, heldur mannréttindamál sem alla varðar. Til þess að hér fari ekkert á milli mála bætur hann við eftirfarandi klauðu til áréttingar:

Engir skaða þann málstað meira en kresslegir málsvarar sem reyna að vekja upp faraldur galdraaldar þegar menn sáu satan í hverju horni og sáust ekki fyrir í hamförum sínum gegn honum.

Faraldurinn sem áður var sirkus er hér orðinn að nornaveiðum, og ég þar eftir stjórnandi rannsóknaréttarins alræmda sem tók fjölda manns af lífi. Hvað hann á svo við með því að lítilsvirða nafn mitt sem ég fékk frá þýskum föður mínum og kenna það við ógnarstjórn og faraldur, lét ég öðrum um að dæma. En svo ánægður er hann með það, að það nægir ekki hér í niðurstöðu pistils, það þarf einnig að vera í fyrirsögn. Ég er svo sem vön þessu, en vanalega úr annarri átt.

Í athugasemd minni nefndi ég nokkrar íslenskar skáldkonur sem væru „vaxtarbroddur í íslenskri ljóðagerð“ og hefði þess vegna mátt bjóða til hátíðarinnar. Þarna fór ég óvarlega með orð og gaf á mér höggstað. Því að auðvitað hendir Einar Bragi vaxtarbroddinn á lofti og kippir þar í kyn skáldbræðra sinna. Með því að nota tölfræði finnur hann út að nefndar skáldkonur séu á aldrinum 35 til 60 ára og því of gamlar til að vera vaxtarbroddur. Kerlingar? Þetta sé nú samt mitt mat „og ekkert við því að segja“, þótt hann

HELGA KRESS

hafi nú sagt ýmislegt. „En spyrja mætti,“ segir hann, og fór þar alveg með mig, „hvaða brodd karlfugla í þessum aldurshópum skorti til að mega teljast með.“

Þarna er komið fram yfir mitt ár 1985. Ekki var allt búið og er ekki enn. En nú hætti ég.³⁰

HELGA KRESS

Prófessor emerita í almennri bókmenntafræði
við íslensku- og menningardeild Háskóla Íslands
helga@hi.is
Vefsíða: helgakress.academia.edu

---

³⁰ Um viðtökur fyrirlestrarins og umræður sem sköpuðust eftir hann má lesa í fjörlega skrifaðri grein Þórunnar Hrefnu Sigurjónsdóttur, „Fjandskapurinn við feminisman“, *Dagblaðið Vísir – DV*, 10. febrúar 2001, bls. 16. Sú grein dró á eftir sér nokkurn slóða sem ekki verður farið út í hér.